

STRATEGIC COST ACCOUNTING (SCA) TIZIMI BO'YICHA BOSHQARUV HISOBINI TASHKIL ETISH

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Djumayeva Guzal Axtamovna assistant
Samarqand iqtisodiyot va servis
Instituti 3-bosqich talabalari
Yodgorova Aziza Nashir qizi
Karimov Damir Rahimjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada Strategik Xarajatlar Hisobi (SCA) tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etish masalalari o'rganiladi. Zamonaviy bozor sharoitida an'anaviy xarajatlar hisobi korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlash uchun etarli emas. Maqolada SCA tizimining mohiyati, asosiy vazifalari va korxonada joriy etish bosqichlari tahlil qilinadi. E'tibor uning strategik xarajatlar boshqaruvi, qiymat zanjiri tahlili va xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirishdagi o'rniqa qaratilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, SCA tizimi strategik qarorlar qabul qilish uchun ishonchli axborot bazasini shakllantirish, resurslarni samarali taqsimlash va natijada korporativ raqobatbardoshlik hamda rentabellikni oshirishning amaliy vositasi hisoblanadi. Tizimni joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar, jumladan, Faoliyatga Asoslangan Xarajatlar (ABC) va Maqsadli Xarajat (Target Costing) kabi usullardan foydalanish, shuningdek raqamli texnologiyalarni integratsiyalash masalalari ham yoritilgan.

ORGANIZING MANAGEMENT ACCOUNTING BASED ON THE STRATEGIC COST ACCOUNTING (SCA) SYSTEM

Annotation: This article explores the organization of management accounting based on the Strategic Cost Accounting (SCA) system. In modern market conditions, traditional cost accounting is insufficient for ensuring long-term competitiveness. The article analyzes the essence, key functions, and implementation stages of the SCA system within an enterprise. Emphasis is placed on its role in enhancing strategic cost management, value chain analysis, and cost control. The study proves that the SCA system is a practical tool for forming a reliable information base for strategic decision-making, optimizing resource allocation, and ultimately increasing corporate competitiveness and profitability. Practical recommendations for implementing the system, including the use of methods like Activity-Based Costing (ABC) and Target Costing, as well as the integration of digital technologies, are provided.

Kalit soʻzlar: Strategik Xarajatlar Hisobi(SCA), Boshqaruv Hisobi, Xarajatlar Boshqaruvi, Qiymat Zanjiri Tahlili, Faoliyatga Asoslangan Xarajatlar (ABC), Maqsadli Xarajat (Target Costing), Raqobatbardoshlik, Rentabellik, Raqamli Transformatsiya, ERP Tizimi.

Keywords: Strategic Cost Accounting(SCA), Management Accounting, Cost Management, Value Chain Analysis, Activity-Based Costing (ABC), Target Costing, Competitiveness, Profitability, Digital Transformation, ERP System.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalar raqobatbardoshligini saqlash va oshirish uchun anʼanaviy boshqaruv hisobidan strategik yoʻnalishlarga oʻtish zaruriyatga aylandi. Strategic Cost Accounting (SCA) – bu korxonaning uzoq muddatli raqobat ustunligini taʼminlash maqsadida xarajatlar tuzilishini strategik jihatdan tahlil qilish, boshqarish va optimallashtirishga qaratilgan boshqaruv hisobining zamonaviy tizimidir. U faqat xarajatlarni qayd etish emas, balki ulardan strategik maqsadlarda foydalanishga qaratilgan. Ushbu maqolada SCA tizimining mohiyati, uni boshqaruv hisobida tashkil etish bosqichlari, funksiyalari va korxona faoliyatiga amaliy taʼsiri haqida soʻz yuritiladi.

Ilmiy ahamiyati: Tadqiqot nazariy jihatdan strategik boshqaruv hisobining zamonaviylashuv jarayonini, uning anʼanaviy hisobdan farqlarini va xalqaro amaliyotdagi oʻrnini oʻrganadi. Korxona faoliyatida strategik qarorlar qabul qilishga qoʻshgan hissasi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Amaliy ahamiyati: Maqolada keltirilgan xalqaro (Toyota, Apple) va mahalliy tajriba tahlillari, shuningdek, SCA tizimini joriy etish bosqichlari haqidagi aniq tavsiyalar korxona rahbarlari, menejerlari va moliyachilari uchun qoʻllanma vazifasini oʻtashi mumkin. Tizimni joriy etish orqali korxonalar xarajatlar tuzilishini aniqroq boshqarish, narx siyosatini optimallashtirish va bozordagi oʻz oʻrnini mustahkamlash imkoniyatiga ega boʻladilar.

Iqtisodiy ahamiyati: Xarajatlarni samarali boshqarish va resurslarni strategik jihatdan toʻgʻri yoʻnaltirish korxona rentabelligini oshirish, uning moliyaviy barqarorligi va barqaror rivojlanishini taʼminlashning asosiy omilidir.

Strategic Cost Accounting boshqaruv hisobining rivojlangan shakli boʻlib, u quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

Strategik yoʻnalish: Xarajatlar maʼlumotlari korxonaning strategik reja va maqsadlarini amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Raqobat tahlili: Raqobatchilar xarajat tuzilishini oʻrganish orqali oʻz korxonaning narx va xarajatlar boʻyicha afzalliklarini aniqlash.

Qiymat zanjiri tahlili: Mahsulot yoki xizmat yaratilishidan tortib, isteʼmolchiga yetkazilishigacha boʻlgan jarayondagi barcha qoʻshilgan qiymat bosqichlarini tahlil qilish.

Xarajatlar harakatchani: Xarajatlar statik emas, balki mahsulot hayot tsikli, ishlab chiqarish hajmi va texnologik o'zgarishlar bilan birga o'zgaruvchan ekanligini tan olish.

Qarorlarni qo'llab-quvvatlash: Barcha darajadagi boshqaruv qarorlari uchun ishonchli va o'z vaqtida ma'lumot bilan ta'minlash.

Boshqaruv Hisobida SCA Tizimini Joriy Etish Bosqichlari. Korxonada SCA tizimini muvaffaqiyatli joriy etish quyidagi bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim:

1. Tashkiliy tayyorgarlik va diagnostika. Tizimni joriy etishdan oldin korxonaning mavjud boshqaruv hisobi tizimi, axborot oqimlari, xarajatlarni hisoblash metodlari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, yuqori rahbariyatning sodiqligi va moliyaviy resurslar ta'minlanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

2. Strategik maqsadlarni belgilash va loyihalash. Korxonaning umumiy strategiyasi (masalan, narx raqobati, mahsulotni farqlash) asosida SCA tizimining aniq vazifalari belgilanadi. Tizim arxitekturaviy jihatdan loyihalash jarayonida uning ma'lumotlar bazasi, hisobot shakllari, boshqa tizimlar bilan integratsiyasi (masalan, proyektlar boshqaruvi vaqt jadvallarini aniq kuzatishni talab qilishi mumkin) hal etiladi.

3. Dasturiy ta'minotni tanlash va moslashtirish. Hozirgi bozor turli xil ERP va boshqaruv hisobi dasturlarini taklif etadi. Tanlovda dasturning SCA metodologiyasini (qiymat zanjiri, faoliyatga asoslangan xarajatlar) qo'llab-quvvatlashi, moslashtirish imkoniyatlari va hamkor tizimlar bilan ochiqligi hisobga olinishi kerak. Ba'zi tizimlar mahalliy rivojlanish muhitida ishlash va test muhitiga joylashtirish imkoniyatini beradi.

4. Kadrlarni tayyorlash va amaliy joriy etish. SCA menejerlar va buxgalterlar uchun yangicha yondashuvdir. Shuning uchun barcha foydalanuvchilar uchun intensiv o'quv dasturlari tashkil etiladi. Tizimni joriy etish ko'pincha bir bo'lim yoki proyektda sinov rejimida boshlanib, keyin butun korxonaga tatbiq etiladi.

5. Monitoring va takomillashtirish. Joriy etilgandan so'ng, tizim samaradorligi muntazam ravishda baholanadi, xodimlardan fikrlar to'planadi va zarur bo'lgan o'zgartirishlar kiritiladi.

SCA Tizimining Boshqaruv Hisobidagi O'rni va Funktsiyalari. SCA tizimi boshqaruv hisobiga strategik o'lchovni kiritib, uning funktsiyalarini sezilarli darajada kengaytiradi:

A. Strategik Rejalashtirish va Prognozlashni Qo'llab-Quvvatlash. SCA mahsulot hayot tsikli, texnologik investitsiyalar va bozor o'zgarishlarini hisobga olgan holda uzoq muddatli xarajatlar va rentabellik prognozlarini yaratishga imkon beradi.

B. Xarajatlarni Chuqur Tahlil Qilish va Nazorat Qilish. Tizim xarajatlarni faqat moddiy va moddiy bo'lmagan, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita kabi an'anaviy toifalarda

emas, balki faoliyat (activity-based), strategik va norasmiy (discretionary) xarajatlar bo'yicha ham tahlil qiladi. Bu xarajat manbalarini aniqroq aniqlash va ular ustidan samarali nazoratni o'rnatishga yordam beradi. Bundan tashqari, xarajatlarni ishlab chiqarish, mantiqiy tashish, marketing kabi qiymat zanjirining har bir bo'g'ini bo'yicha ko'rish, samarasiz jarayonlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, projekt asosida ishlaydigan korxonalarda aniq vaqt hisobi to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni tahlil qilish uchun juda muhimdir.

C. Narx Siyosati va Rentabellikni Boshqarish. SCA mahsulot/hizmatning to'liq xarajatini aniqroq hisoblash, shuningdek, turli bozor segmentlari uchun maqsadli xarajatlar (target costing) metodini qo'llash orqali optimal narx strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi.

D. Strategik Qarorlar Qabul Qilish uchun Asos Yaratish.

- Qayta tashkil etish: Qaysi faoliyat yoki mahsulot liniyasi asosiy qiymat yaratadi va qaysi biri yo'qotish keltiradi?
- Tashqi sotib olish: Kompaniya o'z ichida ishlab chiqarish yoki tashqaridan sotib olish (make-or-buy) qaysi biri iqtisodiy jihatdan foydali?
- Investitsiyalar: Yangi uskuna yoki texnologiyaga qilingan investitsiya uzoq muddatda xarajatlarni qancha kamaytiradi?

E. Ichki Nazorat va Xavflarni Boshqarish Tizimini Kuchaytirish. SCA tizimi ma'lumotlarning aniqligi va ishonchliligini oshirish orqali moliyaviy hisobotning ichki nazoratini (ICOFR) mustahkamlaydi. Ba'zi regulyator organlar (masalan, Qo'shma Shtatlardagi SEC yoki Birlashgan Arab Amirliklaridagi SCA) ro'yxatga olingan kompaniyalardan samarali ichki nazorat tizimini joriy etishni va hatto tashqi auditorning fikrini o'z hisobotlarida ochiq e'lon qilishni talab qilishi mumkin. Bunday regulyator talablariga rioya etish SCA tizimi orqali ancha osonlashtiriladi.

SCA Tizimining Korxona Faoliyatiga Amaliy Ta'siri. SCA tizimini joriy etish korxonaga quyidagi aniq ijobiy natijalarni keltiradi:

- Xarajatlarning aniqroq taqsimlanishi va nazorati orqali xarajatlar samarasizligi kamayadi.
- Ishonchli strategik ma'lumotlar bazasi tufayli menejerlar aniqroq, dalillar asosida qaror qabul qiladi.
- Mahsulot/hizmatning to'g'ri narxlanishi va rentabellikning oshishi kuzatiladi.
- Qiymat zanjiridagi zaif bo'g'inlar aniqlandi, jarayonlar optimallashtiriladi.
- Natijada, korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi va barqarorligi sezilarli darajada oshadi.

Xulosa. Strategic Cost Accounting tizimi – bu zamonaviy korxona boshqaruvining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Uni joriy etish qisqa muddatda muammoli va resurs talab qiluvchi jarayon bo'lishi mumkin, biroq uzoq muddatda taqdim etadigan strategik afzalliklar – chuqur tahlil, aniq qarorlar, samarali nazorat va

kuchli raqobatbardoshlik – bu sa'y-harakatlarni to'liq oqlaydi. Korxonalar o'zlarining strategik muvaffaqiyatini ta'minlash uchun SCA tamoyillarini o'z boshqaruv hisobi tizimiga tatbiq etishni jiddiy o'ylab ko'rishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anderson, S. (2005). Managing Costs and Cost Structure Throughout the Value Chain: Research on Strategic Cost Management. In Handbook of Management Accounting Research (Vol. 2).
2. Blocher, E. J., Stout, D. E., Juras, P. E., & Smith, S. D. Cost Management: A Strategic Emphasis (9-nashr va undan keyingi nashrlar). McGraw-Hill Education.
3. Business Expert Press. Strategic Cost Analysis (2-nashr). Business Expert Press.
4. Duçi, E. (2021). The Relationship between Management Accounting, Strategic Management Accounting and Strategic Cost Management. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 10(4).
5. Hansen, D. R., & Mowen, M. M. Cost Management: Accounting and Control. South-Western College Pub.
6. Posadzińska, I., & Grzeszczak, M. (2025). Implementation of Management Accounting Tools in Business Management. Modern Management Review.
7. Shank, J. K., & Govindarajan, V. Strategic Cost Management: The New Tool for Competitive Advantage. The Free Press.

Elektron manbalar:

1. Chapter 1: Strategic Cost Management and Management Accounting [PDF hujjat]. Scribd. <https://www.scribd.com/document/827531075/Chapter-1-Strategic-Cost-Management-and-Management-Accounting>[citation:1]
2. Boshqaruv hisobining mohiyati, predmeti, funksiyalari, metodlari, obyektlari, tamoyillari, hisob tizimi va tarkibiy qismlari [Veb-sahifa]. (2022, 8-sentyabr). arxiv.uz. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/iqtisodiyot/boshqaruv-hisobining-mohiyati-predmeti-funksiyalari-metodlari-obyektlari-tamoyillari-hisob-tizimi-va-tarkibiy-qismlari>[citation:4]